

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра логопедії та спеціальних методик

Дипломна робота
магістра

з теми: **«ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ФОНОЛОГІЧНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ У ДОШКІЛЬНИКІВ З ФОНЕТИКО-
ФОНЕМАТИЧНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ»**

Виконала:

студентка групи KorLs1-M20z
спеціальності 016 Спеціальна освіта.
Логопедія. Спеціальна психологія
Бомбик Вікторія Михайлівна

Науковий керівник:

Мілевська О.П., кандидат пед. наук,
доцент, доцент кафедри логопедії та
спеціальних методик

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ	
ФОНОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ДОШКІЛЬНИКІВ З	
ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ.....	
1.1. Сучасні наукові підходи до характеристики поняття „фонологічний компонент мовлення”	8
1.2. Особливості опанування фонологічних знань та умінь дошкільниками з нормотиповим та порушеним розвитком мовлення.....	16
1.3. Сучасні методичні підходи до формування фонологічної компетентності у дошкільників.....	26
РОЗДІЛ II. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ	
ФОНОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ ТА УМІНЬ У ДОШКІЛЬНИКІВ З	
ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ.....	
2.1. Обґрунтування методики проведення констатувального експерименту.....	34
2.2. Аналіз отриманих результатів.....	43
РОЗДІЛ III. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ЛОГОПЕДИЧНОЇ РОБОТИ	
З РОЗВИТКУ ФОНОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ ТА УМІНЬ У	
ДОШКІЛЬНИКІВ З ФОНЕТИКО-ФОНЕМАТИЧНИМ	
НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ.....	
ВИСНОВКИ.....	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	72

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасна система надання освітніх послуг дитячому населенню в Україні зорієнтована на реалізацію компетентнісного підходу. Відповідно до Базового компонента дошкільної освіти України [2] окремим напрямом визначено формування у дошкільників мовленнєвої компетентності. У нормативному документі (там же) також визначено завдання з розвитку мовлення дітей дошкільного віку, окремі з яких спрямовані на формування засобів культури мовлення. Зокрема: ознайомлення дітей з будовою мовленнєвого апарату та розвиток артикуляційних м'язів, розвиток фонематичного слуху, розвиток мовленнєвого дихання, формування правильної вимови всіх звуків рідної мови та удосконалення дикції, розвиток інтонаційної виразності мовлення (інтонація, темп, тембр, сила голосу, мелодика, наголоси тощо), робота над усвідомленням дітьми звукового складу рідної мови. Загалом, пропонувані завдання спрямовані на розвиток у дошкільників основних складових фонологічного компоненту мовлення, а отже, на формування фонологічних понять, знань та умінь.

Становлення мовленнєвої компетентності в цілому є важливим показником розвитку дошкільника: його підготовки до активної пізнавальної діяльності, до здійснення вербально-логічних операцій, готовності до навчання у школі тощо.

Однією зі складових мовленнєвої компетентності є фонологічна компетентність, яка характеризується засвоєнням низки мовних та мовленнєвих норм, що склались історично в фонетиці, граматиці, лексиці, орфоєпії, семантиці, та опануванням уміннями щодо особливостей їх застосування у мовленнєвій діяльності [33, с. 46]. Зокрема, це практичні знання фонем, просодем (фонологічних структур), ритміко-складових комплексів; диференційних ознак фонемного складу мови.

У зв'язку з тим, що старшим дошкільникам та молодшим школярам властиві порушення звуковимови та фонематичних процесів (дослідження М. Савченко, Ю. Рібцун, О. Ревуцької, Н. Чередніченко, Н. Гаврилової, О. Мілевської, О. Ткач, В. Тищенко та ін.), важливо визначити основні чинники, що впливають на розвиток у дітей фонологічного компоненту мовлення, а також обґрунтувати критерії аналізу стану його сформованості. В цьому зв'язку актуалізується потреба попередньої оцінки готовності дошкільника до засвоєння фонологічних знань, що передбачає проведення логопедичної діагностики; потреба надання спеціальної допомоги (логопедичного супроводу) у разі виявлених прогалин раннього мовленнєвого розвитку.

Фонологічний компонент виступає як базовий рівень в ієрархії мовно-мовленнєвої системи, яку доповнюють морфологічний, лексичний та синтаксичний рівні (Є. Соботович, О. Шахнарович, N. Chomsky та ін). Значимість фонологічного рівня впливає з його функційних характеристик: він забезпечує утворення морфем (морфологічний рівень); морфеми необхідні для утворення слів (лексичний рівень). Сукупно морфологічний та лексичний рівні дозволяють опанувати синтаксичним рівнем (Е. Бенвеніст, М. Кочерган, Ю. Карпенко, ін.) [42].

Водночас, аналіз лінгвістичної та психолінгвістичної літератури [36, с. 133] показав, що фонологічний компонент мовлення охоплює такі процеси, як фонематичне сприймання, фонематичний аналіз, синтез, фонематичний контроль та уявлення. Е. Данілавічюте, Ю. Рібцун [17; 50] зазначають, що порушення фонематичного сприймання та фонематичного аналізу виникають в результаті недостатньої сформованості мовно-слухового аналізатора, що також є причиною порушення вимовних умінь.

Відповідно, за наявності у дітей фонетичного та фонематичного недорозвинення порушуються умови опанування фонологічним рівнем мовлення у нормативні терміни.

Мета дослідження: розробити методичне забезпечення для вдосконалення фонологічної компетентності у дошкільників з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення.

Завдання дослідження:

1. Провести аналіз наукової літератури та розкрити поняття фонологічної компетентності дошкільників.

2. Охарактеризувати специфіку становлення фонологічної компетентності у дошкільників з типовим та порушеним мовленнєвим онтогенезом.

3. Дослідити стан сформованості компонентів фонологічної компетентності у дошкільників; визначити критерії оцінки фонологічної компетентності та дидактичні параметри перевірки фонологічних знань та умінь у старших дошкільників.

4. Розробити методичне забезпечення для вдосконалення фонологічної компетентності та корекції фонологічних знань, умінь дошкільників з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення.

Об'єкт дослідження: фонологічна компетентність дошкільника.

Предмет дослідження: методичне забезпечення логопедичної роботи з розвитку фонологічної компетентності у старших дошкільників з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення.

Методологічна база дослідження: теорії про структуру мовленнєвої діяльності (О. Леонтьєв, М. Жинкін Є. Соботович, І. Зімня та ін.), положення про становлення фонетичних умінь в умовах нормотипового мовленнєвого онтогенезу (А. Богуш, В. Тищенко, О. Гопіченко, О.Ревуцька, М.Шеремет, Н. Гаврилова, А. Бородич, О. Леонтьєв); положення про особливості фонетичного боку мовлення в умовах мовленнєвого дизонтогенезу (Н. Гаврилова, Е. Данілавічюте, Ю. Рібцун, Є. Соботович, В. Тищенко, Л. Калмикова); положення про фонему як найменшу мовну одиницю та як засіб для впізнавання, розрізнення мовних знаків (Л. Бондарко, І. Бодуен де Куртене, Р. Будагов, Л. Вербицька, М. Гордіна, Л.

Зіндер, М. Кочерган, Ф. де Соссюр, Є. Соботович, І. Стернін, Л. Щерба та ін.); положення про структуру та поетапність фонологічного компоненту мовлення (Е. Данілавічюте, В. Ільяна, І. Соботович, Є. Соботович).

Методи дослідження. У дослідженні було використано комплекс загальнонаукових методів: *теоретичні* – аналіз науково-методичної літератури з логопедії, лінгвістики, психології, лінгводидактики, педагогіки; нормативних документів з проблеми дослідження; *емпіричні* та експериментальні – вивчення супровідної психолого-педагогічної документації, діагностичні (констатувальний експеримент), аналіз та узагальнення результатів дослідження.

Експериментальна база дослідження: КЗ „Дошкільний навчальний заклад №3 Вінницької міської ради”, КЗ „Дошкільний навчальний заклад №5 Вінницької міської ради”, КЗ „Дошкільний навчальний заклад №17 Вінницької міської ради”. Дослідженням було охоплено 46 осіб; з них 28 дошкільників з нормотиповим мовленням та ФФНМ, 8 логопедів, 6 вихователів, 4 батьків.

Наукова новизна дипломного дослідження полягає у наступному:

- доповнено наукові відомості щодо поняття „фонологічна компетентність”, щодо особливостей опанування фонологічних знань дошкільниками з нормотиповим та порушеним мовленням;

- уточнено значення фонологічних одиниць надсегментного рівня для успішного опанування дошкільниками з фонетико-фонематичним недорозвитком морфологічними та лексико-семантичними засобами мови;

- досліджено сформованість уявлень фахівців-логопедів та вихователів дошкільних закладів стосовно розвитку фонологічного компоненту мовлення у дошкільників з порушеннями мовлення;

- обґрунтовано та розроблено прийоми логопедичної роботи з формування фонологічних знань та умінь у старших дошкільників з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення.

Практичне значення одержаних результатів полягає у наступному:

– розроблено лігводидактичні критерії визначення стану сформованості фонологічної компетентності та оцінювання фонологічних знань і умінь у старших дошкільників з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення;

– розроблено комплекс приймів логопедичної роботи з формування фонологічних знань та умінь у старших дошкільників з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення.

Матеріали дипломного дослідження можуть бути використані логопедами закладів загальної дошкільної освіти (включно з інклюзивним навчанням), логопедами розвиткових центрів для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, вихователями дошкільних груп, батьками; студентами закладів вищої освіти – майбутніми логопедами.

Апробація результатів дослідження здійснювалась на звітній науково-практичній конференції студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (2021 р.), на XII Міжнародній науково-практичній конференції „Modern directions of scientific research development” (Chicago, USA. May 18-20, 2022.)

Публікації. Основний зміст і результати дослідження висвітлено у 1 публікації автора.

Структура роботи. Робота складається із вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (74 найменування). Робота містить 1 таблицю та 4 рисунки. Основний обсяг складає 71 сторінку.

ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів проведеного теоретичного та експериментального дослідження дали змогу сформулювати наступні висновки:

1. Аналіз наукової джерельної бази показав, що фонологічна компетентність є важливою складовою загальної мовленнєвої компетентності дошкільника. Фонологічний компонент мовлення становить основу для опанування навичками читання, письма, що є визначальними для шкільного навчання дитини.

Розвиток фонологічного компоненту відбувається за певними закономірностями та значною мірою обумовлює розвиток лексичного, граматичного, синтаксичного компонентів. Критеріями його сформованості є: правильна вимова всіх звуків рідної мови, звукосполучень відповідно до норм орфоєпії, словесних наголосів; сформований фонематичний слух (фонематичні сприймання, уявлення, слухова увага та контроль, звуковий аналіз), за допомогою якого відбувається диференціація фонем, опанування інтонації, ритму та темпу мовлення.

Сформованість фонологічного компоненту передбачає розвиток умінь сприймати власне мовлення, мовлення інших, добирати фонemi та здійснювати комбінування фонем в слова; на цій основі формувати власні висловлювання. Важливими є фонологічні уміння: виокремлення звуку із слова, з речення; контроль за власним мовленням; виправлення помилок. П'ятирічний вік є оптимальним для опанування фонологічним компонентом.

2. Визначення змісту та структури фонологічного компоненту мовленнєвої діяльності, виявлення закономірностей його формування в онтогенезі має велике значення для розробки лінгвістичних, психологічних та педагогічних основ спеціального навчання дітей з мовленнєвими порушеннями, та діагностики.

Визначено загальні критерії оцінки фонологічної компетентності дошкільників віком від 5 років: 1) сформовані у дитини навички правильної

вимови всіх фонем рідної мови, їх поєднань та достатній рівень розвитку мовленнєвої уваги та слуху; 2) обов'язковими маркерами фонологічної компетентності дошкільника є сформовані операції сприймання, впізнавання та розрізнення фонем; засвоєні навички ритмізації, інтонування, акцентування, темпового впорядкування мовлення; 3) комплекс фонологічних знань ґрунтується на таких складових: фонематична пам'ять, фонематичний аналіз та синтез, фонематичні уявлення та контроль; 4) фонологічний компонент реалізується за участі таких умінь: правильне сприймання і відтворення наголосів відповідно до загальноприйнятих норм чи мовно-сислового контексту.

Розроблено дидактичні критерії для перевірки фонологічних знань та умінь у старших дошкільників: вміння орієнтуватись у морфологічних елементах (розрізнити значення лексем в залежності від морфологічного наповнення); вміння правильно вживати фонему, морфему у відповідності до граматико-синтаксичних та семантичних маркерів висловлювання; вміння здійснювати фонематичну обробку сприйнятої аудіально інформації (здійснювати смислорозрізнення слів з опозиційними фонемами, послідовно визначати фонематичні одиниці, виявляти помилку у фонемному наповненні слів); вміння відтворити артикуляційну позицію та реалізувати фонетичні програми (комбінації мовних звуків); вміння правильно сприйняти та використати словесний наголос; розрізнити семантику слова в залежності від місця наголосу; вміння здійснити верифікацію мовного контенту (слова, висловлювання) з візуальним підкріпленням на основі відбору значимого фонологічного елементу.

3. Досліджено стан сформованості фонологічних знань та умінь у дошкільників з нормотиповим розвитком, у яких виявлено достатній та середній рівні (відповідно: 85,7% та 14,3%), та у дошкільників з ФФНМ, у яких виявлено недостатність фонологічних знань та умінь: достатній рівень (42,8%), середній рівень (28,6%), низький рівень (28,6%).

Типовими недоліками стану сформованості фонологічного компоненту у дітей з ФФНМ визначено: порушення у встановленні відповідності між фонемним складом слова та його семантикою; труднощі верифікації смислових зв'язків мовленнєвого контенту для визначення голосного акценту у слові; недостатність увагою до мовлення інших; порушення довільного рівня відтворення фонологічних (складових) структур; незавершеність процесів опанування системою фонемних протиставлень та їхніх диференційних ознак (узагальнених артикуляційних або акустичних образів).

Визначено особливості застосування фонологічних знань та умінь у дошкільників з нормотиповим розвитком, які позиціонуються як окремі труднощі здійснення фонологічної обробки в незвичних умовах завдань (уповільнення) та труднощі звукового аналізу і верифікації голосових акцентів. Констатовано достатній рівень володіння фонологією та здатність до усвідомлених дій з фонологічними засобами

Досліджено стан обізнаності щодо фонологічної компетентності дошкільників у логопедів, вихователів та батьків та виявлено в цілому задовільний її рівень. Разом з цим, виявлено потребу роз'яснювальної роботи стосовно вікових норм становлення фонологічної компетентності у дітей з типовим та порушеним мовленням.

4. Розроблено методичне забезпечення логопедичної роботи з формування фонологічної компетентності у дошкільників з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення. Враховано роль усвідомленості дітьми значимості фонологічних знань, умінь та визначено основні змістові напрямки корекційно-розвиткової роботи (тактичні кроки):

- виховання уваги до значення слова, розвиток умінь сприймати власне мовлення та мовлення оточуючих, знаходження фонологічних помилок та їх виправлення, розвиток умінь контролювати власне мовлення та виправляти помилки, розвиток умінь аналізувати слово (фонетичний склад, семантику), розвиток умінь добирати необхідні фонемні для їх комбінування в слова,

відпрацювання умінь виділяти певний звук із слова-речення-тексту, тренування мовленнєвий акцентів (робота з наголосами).

Сформовано комплекс вправ з відповідним дидактико-методичним та ілюстративним наповненням, застосування якого забезпечить стимуляцію дошкільників з порушеним фонетико-фонематичним розвитком активно та дієво використовувати фонологічні знання, оптимізує корекцію порушених фонологічних знань та умінь, сприятиме динамічним змінам в опануванні фонологічного компонента в цілому.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів означеної проблеми та потребує продовження. Перспективою подальших розвідок є розроблення диференційованих комплексів вправ з формування фонологічної компетентності у дошкільників з ФФНМ різного генезу (дизартричні порушення, ринолалій), у дошкільників з системними порушеннями мовлення та розроблення інструктивних матеріалів для проведення ознайомчої роботи з дорослими (батьками, вихователями) щодо фонематичної компетентності дошкільників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артющкіна Л.М. Мовленнєва компетентність. як складова комунікативного процесу. Режим доступу до ресурсу:
http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:NeWb66tIdeEJ:www.soippo.narod.ru/documents/konf_zhuk/artushkina_rud.doc+&cd=4&hl=ru&ct=clnk&gl=ua
2. Базовий компонент дошкільної освіти. Режим доступу до ресурсу:
<http://osvita.ua/doc/files/news/791/79142/nakaz-33-bazovyy-komponent-doshk-osv.pdf>
2. Бельтюков В. И. Взаимодействие анализаторов в процес се восприятия и усвоения устной речи. М. : Педагогика, 1977. 176 с.
3. Богуш А. М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти. Х. : Вид-во «Ранок», 2011. 176 с.
4. Боряк О. В. Специфіка формування семіотичної підсистеми мови при дизонтогенезі розвитку (розумовій відсталості). *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)/ за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова.* Кам'янець-Подільський: ПП Медобори-2006, 2015. Вип. V. Т. 1. С. 36–47.
5. Винокур А. С. Подолання мовного недорозвинення у дітей молодшого шкільного віку : посібник . К. : Рад. шк., 1977. 143 с.
6. Виправлення вад мовлення у дошкільників / упоряд. В. Л. Чайко. К.: Шк. світ, 2009. 112 с.
7. Візуал, аудіал, кінестетик – хто вони? *Вихователь-методист.* 2013. № 2. С. 40–42.
8. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. /О.В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. К. : Просвіта, 2001. 416 с.
9. Выготский Л. С. Мышление и речь. Психологические исследования М. : Лабиринт, 1996. 416 с.
10. Гаврилова Н.С. Обстеження особливостей розвитку фонематичних процесів у дітей з порушеннями мовлення. *Науковий часопис НПУ ім. М. П.*

Драгоманова : зб. наук. пр. К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. № 15. Вип. 19. Корекційна педагогіка та психологія. С. 57–63.

11. Гаврилова Н.С. Порівняльна характеристика особливостей недорозвитку фонематичних процесів у першокласників з порушеннями мовлення та у розумово відсталих дітей. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*/ за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова. Кам'янець-Подільський : ПП Медобори-2006, 2011. Вип. II. С. 25–33.

12. Гаврилова Н.С. Порушення фонетичного боку мовлення у дітей [монографія]. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друк-Сервіс», 2011. 200 с.

13. *Гаврилова Н. С. Система порушень фонетичного боку мовлення. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія: зб. наук. праць.* К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. Вип. 27. С. 37–44.

14. Голуб Н.М. Труднощі формування навичок мовного аналізу та синтезу в молодших школярів з нормальним мовленнєвим розвитком та порушеннями мовлення. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19.* К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. В.ип 22. С.41–46.

15. Голуб Н.М. Фактори, що впливають на виникнення труднощів та порушень формування писемного мовлення у молодших школярів. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака.* Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2012. Вип. XX. Ч. 1. Соціально-педагогічна. С. 315–324.

16. Грона Н.В. Використання алгоритму формування орфографічної навички. http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Umlsh/2010_2/Grona.

17. Данілавичюте Е.А. Діагностика стану сформованості складових мовленнєвої діяльності, що зумовлюють оволодіння навичок читання. *Теорія і практика сучасної логопедії* : зб. наук. пр. К. : Актуальна освіта, 2006. Вип. 3. С. 119–136.

18. Дегтяренко Т. М. Корекційно-реабілітаційна діяльність: стратегія управління [Текст]: монографія. – Суми : Університетська книга, 2011. 401 с.

19. Ельконін Д. Б. До проблеми періодизації психологічного розвитку в дитячому віці. *Загальна психологія*. 1971. № 4. С. 6–20.
20. Жильцова О. Л. Виховання правильної звуковимови у дітей старшого дошкільного віку. К. : Рад. школа, 1971. 160 с.
21. Жильцова О. Л. Недоліки мовлення дітей і шляхи їх подолання. К. : Знання, 1971. 48 с.
22. Жинкин Н. И. Механизмы речи. М. : АПН РСФСР, 1958. 378 с.
23. Заплатна С.М. Історичний аспект вивчення проблеми загального недорозвинення мовлення у дітей. *Теорія і практика сучасної логопедії : зб. наук. пр. : спец. випуск*. К. : Актуальна освіта, 2006. С. 19–30.
24. Зимняя И. А. Речевая деятельность и психология речи. *Основы теории речевой деятельности*. М. : Наука. 1974. С. 64–72.
25. Зиндер Л. Р. Общая фонетика. М. : Высш. школа, 1979. 312 с.
26. Ільяна В.М. Попередження дислексій у дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку. К., 2014. 120 с.
27. Ільяна В.М. Дослідження рецептивної діяльності різної модальності у контексті читання. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови: наук.-метод. зб. / за ред. В. В. Засенка, А. А. Колупаєвої*. 2016. С. 56–62.
28. Кайріс О. Д. Практикум із загальної психології : навч. посіб. Для студ. ВНЗ. К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2013. 253 с.
29. Коваль Л.В. Значення фонематичного компоненту в системі передумов формування писемних навичок у дітей із ДЦП. *Актуальна освіта: український логопедичний вісник: зб.наук.пр.* К.: [б. в.], 2010. Вип.1. С. 39–42.
30. Колупаєва А. А. Педагогічні технології інклюзивного навчання. К.: АТОПОЛ, 2015. 136 с.
31. Кондукова С. В. Фізіологічні і психологічні передумови мовленнєвого розвитку в нормі та патології. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. зб. наук. праць*. Вип. 27. К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. С. 5–7.
32. Конопляста С.Ю., Сак Т.В. Логопсихологія. К. : Знання, 2010. 256 с.

33. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник. К. : Видавничий центр «Академія», 2006. 464 с.
34. Лазарева І. А. Організація навчально-методичне забезпечення індивідуального навчання молодших школярів із порушеннями мовленнєвого розвитку в загальноосвітніх навчальних закладах. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (педагогічні науки) : зб. наук. пр.* / відп. О. Л. Караман, Я. І. Юрків. №10 (197). 2010. С. 161–169.
35. Ленів З. П. Діагностика усного мовлення старших дошкільників засобами арт-терапії: навч.-метод. посіб. К. : Спадщина, 2011. 64 с.
36. Леонтьев А. Н. Язык, речь, речевая деятельность. М.: Красанд, 2010. 216 с.
37. Лурия А. Р. Нейропсихология и проблемы обучения в общеобразовательной школе. М.: ИПП; Воронеж: МОДЭК, 1996. 64 с.
38. Малярчук А. Я. Обстеження мовлення дітей: дидактичний матеріал. К. : Літера ЛТД, 2003. 104 с.
39. Малярчук А. Я. Розвиток усного та писемного мовлення молодших школярів К. : Літера ЛТД, 2008. 336 с.
40. Мельніченко Т. В. Значення фонологічного компоненту мовлення для засвоєння знань з рідної мови учнями з ТПМ. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови.* 2011. Вип. 2. С. 123–130.
41. Мельніченко Т. В. Лінгвістична сутність поняття «фонема» у контексті логопедичних досліджень. *Актуальна освіта: український логопедичний вісник : зб. наук. пр.* К. : [б. в.], 2012. Вип. 3. С. 44–48.
42. Мельніченко Т. В. Особливості формування фонологічних знань в учнів з тяжкими мовленнєвими розладами. *Освітологічний дискурс.* 2016. №13(1).: <http://od.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/347/296>
43. Мілевська О. П. Вивчення фонетичних умінь у молодших школярів із ЗНМ. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія: зб. наук. праць.* К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. № 27. С. 130–135.

44. Пахомова Н. Г. Діагностика мовленнєвої готовності дітей старшого дошкільного віку з дизартрією до навчання в школі. Полтава : АСМІ, 2012. 107 с.
45. Пахомова Н. Г. Проблема формування мовної особистості в загальній та спеціальній педагогіці. *Полтавський державний педагогічний університет імені В. Г. Короленка. Серія «Педагогічні науки»* : зб. наук. пр. Полтава, 2008. Вип. 3 (61). С. 209–213.
46. Пінчук Ю. В. Ігри та вправи з розвитку фонематичного сприймання у дітей дошкільного віку. *Логопедія*. 2011. № 1. С. 57–63.
47. Путівник для батьків дітей з особливими освітніми потребами: навч.-метод. посіб. у 9 книгах / За заг. ред. Колупаєвої А. А. К., 2010. 363 с.
48. Радецька В.Й. Формування фонематичних навичок у дітей з мовленнєвими вадами. *Логопед.* 2011. 1 (1). С. 23–24.
49. Рібцун Ю. В. Корекційна робота з розвитку мовлення дітей п'ятого року життя із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення: програмно-методичний комплекс. К. : [б. в.], 2012. 258 с.
50. Рібцун Ю. В. Формування фонологічного компоненту мовленнєвої діяльності у дітей за умов нормального та порушеного онтогенезу. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія: зб. наук. праць*. К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. Вип. 22. С. 219–222.
51. Савченко М. А. Методика виправлення вад вимови фонем у дітей. Тернопіль : Навчальна книга–Богдан, 2007. 160 с.
52. Савченко М. А. Оволодіння аналізом звукового складу слова учнями з вадами вимови 2-4 класів допоміжної школи. *Питання дефектології*. 1971. №. 6. С. 77–85.
53. Соботович Е. Ф. Вади мовленнєвого розвитку у дітей і шляхи їх корекції. Спеціальна психологія : Тексти. Кам'янець-Подільський, 2001. Частина II. С. 91–98.

54. Соботович Е. Ф. О механизмах формирования фонематического восприятия у детей в процессе онтогенеза. *Інтеграція аномальної дитини в сучасній системі соціальних відносин : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*. К., 1994. С. 8–15.

55. Соботович Е.Ф. Психофизиологическая структура речевой деятельности и ее формирование в процессе нормального онтогенеза. *Изучение и коррекция обучения и воспитания детей с нарушениями слуха и речи* / под ред. Е. Ф. Соботович. К. : [б. и.], 1989. С. 77–89.

56. Соботович Є. Ф. Нормативні показники та критерії оцінювання мовленнєвого розвитку (у його фонологічній ланці) дітей дошкільного віку. *Дефектологія*. 2002. № 3. <http://logopedia.nm.ru./Sob-Kr-F.htm>.

57. Соботович Є. Ф. Психолінгвістична періодизація мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку. *Теорія і практика сучасної логопедії : зб. наук. пр.* К. : Актуальна освіта, 2004. Вип. 1. С. 7–35.

58. Сохин Ф. А. Психолого-педагогический основы развития речи дошкольников. М.: Издательство Московского психолого-социального института ; Воронеж : Изд-во НПО «МОДЭК», 2002. 224 с.

59. Тарасун В. В. Логодидактика : навч. посіб. К. : Слово, 2011. 392 с.

60. Тищенко В. В. Ієрархія фонематичних процесів в онтогенезі дитячого мовлення. *Теорія і практика сучасної логопедії : зб. наук. пр.* К. : Актуальна освіта, 2007. Вип. 4. С. 3–18.

61. Тищенко В. В. Фонематичні процеси в онтогенезі дитячого мовлення та методика діагностики їх порушень: метод. рекомен. К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. 22 с.

62. Чередніченко Н. В. Діагностика лінгвістичних здібностей у молодших школярів із порушеннями мовлення при опануванні ними фонетико-графічних умінь та навичок. *Логопедія*. К. : НПУ імені М. П. Драгоманова. 2013. № 4. С. 75–86.

63. Чередніченко Н. В. Початковий курс навчання української мови молодших школярів із тяжкими порушеннями мовлення (ТПМ) : навч.-метод. посіб. К. : Видавничий дім «Слово». 208 с.
64. Чередніченко Н. В. Формування фонетико-графічної грамотності у молодших школярів із порушеннями мовленнєвого розвитку в умовах корекційного навчання: навч.-метод. посіб. К.: ДІА, 2016. 212 с.
65. Шахнарович А. М. Психолінгвістический анализ семантики и грамматики: на материале онтогенеза речи. М. : Наука, 1990. 162 с.
66. Шеремет М. К. До проблеми формування мовленнєвої готовності дітей до навчання у школі. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія: зб. наук. праць.* К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. Вип. 28. С. 248–251.
67. Шукшина Л. М. Допомога дітям з мовленнєвими проблемами. К. : Шкільний світ, 2012. 28 с.
68. Яценюк Л., Григор'єва С. Логопедичний погляд на мовленнєву готовність дитини до навчання у школі : готовність дитини до навч. у школі з точки зору мовл. Аспекту. *Нова пед. думка.* 2006. № 3. С. 23–25.
69. Berman R. A. Natural phonological processes at the one-word stage. *Lingua.* 1977. V. 43. P. 1–7.
70. Clark H.N., Clark E.V. *Psychology of Language.* New York, 1977. 608 p.
71. Steinberg D. D. *An Introduction to Psycholinguistics.* London; New York, 1993. 288 p.
72. Goldstein L.. Intellectual impairment in children with cleft palate. *J.Speech Res.* 1961. Vol.3, №4. P.337–347.
73. Wantia N., Rettniger G.. The current understanding of cleft lip malformations. *Facial plastic surgery.* 2002. Vol.18, №3. P.147–151.
74. Scrutton D., Danino D., Mayston D. *Management of the Motor Disorders of the Children with Cerebral Palsy.* London: Mac Keith Press, 2014. 204 p.